

тенденциите, които отговарят на времето и са признак за обновление на изкуството. Нее ли такъв у нас случая с поетичната драматургия, а в театъра ни с опитите за създаването на едно по-открито изкуство на проблемите, на остри съвременни въпроси с всичките последствия в областта на театралния подход.

Искам да подчертая отново, че книгата на Л. Тенев има своите несъмнени достоинства, че тя е дело на аналитичен и остър ум, на тънък познавач на театъра и драмата. Че тя е равнище, към което трябва да се стремят редица наши критици и от по-възрастното и от по-младото поколение. Но в случая се обръщам към автора именно от желание неговите статии да бъдат заредени с по-остри и ясни концепции за съвременното изкуство, за неговите конкретни проблеми, свързани кръвно с конкретните проблеми на живота, на хората. Тази определеност,

страстност и динамичност на съвременната позиция ще донесе отговор и на редица от въпросите, които ние очакваме именно Л. Тенев да постави и реши за българския театър.

И накрая. Всеки нов факт в изкуството принадлежи към голямата и утвърдена мярка. Но той същевременно е и нейно отрицание, той е и нарушение на естетическото изискване, вкус. За неговата оценка, а това е задача на всяка напредничава критика — се изисква действителен, конкретен преглед или според названието на една от статиите на Л. Тенев — „критерий на младостта“. Ние тъкмо това очакваме да се прояви по-ярко в концепцията на критика, който не случайно си е извоювал заслужено високо място в нашата театрална култура!

Чавдар Добрева

ГОРКИ НЕ Е ЧУЖДЕНЕЦ

Трудно се чете книга, в която цитатите заемат значителна част от съдържанието. Все пак това не са цитати, които специалистът, противно на създалата се у нас практика, би трябвало да избягва поради тяхната общоизвестност. Иван Цветков цитира извънредно много, но цитира неща, които са познати на ограничен брой литературоведи. Или пък са новост даже и за тях, нещо, което никой не учудва, тъй като авторът е безспорно най-добрият познавач на материала, свързан с темата „Горки и българската литература“.

Разбира се, винаги могат да се намерят хора, които ще подценят това положително качество на авторската ерудиция с възражението, че подобно „събирателство“ може да бъде извършено и от средно квалифициран литератор или просто от дилетант. Общо взето може и така да е, но в случая съвсем не е така. По простата причина, че когато стане дума за Горки, дилетантите предпочитат съвсем друг род дейност и най-малко изследователската. По този начин дълбоките и всестрани връзки на големия писател с нашата литература в продължение на половин век и повече и изобщо с нашия културен и обществен живот в най-добрия случай само се декларират и съвсем малко се

показват чрез следите, които ни е оставил литературният процес. Ето защо книгата на Иван Цветков съвсем не „запълва една празнота“, както обичат да се изразяват рецензентите. Напротив, тя енергично изтласква встрани заелите прекомерно голяма територия общи вестникарски и други подобни материали, в които името на Горки се свързва само с най-повърхностно и риторично признание на неговото значение за нас и с пет-шест факта, които се помнят и знаят само защото непрекъснато ни се преповтарят. Най-после с какво би трябвало да започне Иван Цветков, освен със събирането на материала, погребан от нашето невнимание?

И така, първото нещо, което се налага на вниманието ни, е богатството на приключения и умело обработен материал — като се почне от първите, плахи, неизбежно страдащи от чужди влияния и неосведоменост отзиви в края на миналия век и почти до Девети септември, един период от четиридесет и няколко години, през който творчеството на Горки се превърна постепенно в един от най-мощните фактори на литературния и общо-културен живот у нас. Достатъчно е да се каже, според мен, че всъщност пръв Горки утвърди авторитета на т. н. пролетарска литература у нас и в неизмеримо по-малка степен имат заслуга за това други автори, които постоянно

¹ Иван Цветков. Максим Горки и българската литература. Изд. на БАН, София, 1964. 256 с.

се изтъкват в школските учебници. Също така Горки бе гигантската фигура, която заслони от нападки и пренебрежение младата съветска литература и изкуство на социалистическия строй в периода на тяхното проникване и пропагандиране в България и целия свят. В известен смисъл този процес би бил немислим в сегашните си достижения.

Все пак влиянието на Горки, проникването на неговото творчество и осъзнаването му от читатели и литератори съвсем не е представлявало едно непрекъснато, равномерно нарастващо явление. Тук е имало приливи и отливи на интересите, време на възторзи и моменти на известно разочарование — поради неразбиране или сектантска утилитарност на оценките. Периоди на ожесточени спорове и години на мълчание и незаинтересованост. Иван Цветков съвсем правилно се е стремил и е осъществил известно разграничение между различните етапи на взаимоотношенията на Горки с нашата литература. Така, не само поради хронологични, но и по тематични съображения в книгата са се очертали няколко раздела, като във всеки от тях, при последователно разглеждане по време има и доминираща тема в привличането на материала. Авторът просто и разумно е излял мозайката от всевъзможни данни, мнения, спорове, концепции, постарал се е да даде един по-широк фон от проблематиката на темата, да засегне и някои по-странични явления и въпроси.

В увода авторът отбелязва, че писател като Горки не се избира в традиционните рамки на чисто литературните влияния и връзки и че изследователят не минуемо ще трябва да се потопи в един по-широк кръг от явления: „често зад границите на литературния живот — на арената на напрегнатите обществени борби.“ Тази постановка ми се вижда особено важна поради трудностите, които авторът ще трябва да преодолее съобразно задачите си. Тези задачи са ясно формулирани (стр. 11). Без да изреждам всичките, ще цитирам най-основното: „Какво е бил за нас българите Максим Горки, какво е допринесъл за нашето духовно развитие и литературния ни процес? . . . Кои причини го издигнаха над краткотрайното увлечение. . . ? Защо той преминава във влияние, въздействие, което се връзва до сърцевината на идеите ни и литературни търсения. . . ? Защо Горки се оказва по-нужен и от свой, защо именно в него нашият читател вижда изразени най-цялостно веруюто на епохата, смисъла на живота, революционната правда на века?“

В този характер на въпросите прозира и отговорът им, но Иван Цветков съвсем

не се задоволява с голословните отговори, на които сме привикнали. Цялата му книга представлява дълбоко аргументирано изследване на доказателствата, че Горки съвсем не е „чужденец“ в България, че той всъщност дълбоко е свързан в нашата литература и култура, дори в нашия политически живот. Дотолкова, че ние спокойно можем да казваме „нашият Горки“.

Това не е станало изведнъж. Първа глава е посветена на най-ранния период в проникването на Горкиевото творчество у нас — първите години на века, като включваме, разбира се, и 1900 г., когато в търновското списание „Звезда“ се появяват „Болес“, „Веднъж през есен“ и „Песен за сокола“, както и първата белешка за младия руски писател. За него се говори като за „интересно явление“ в литературния свят, като за „писател-работник“. По-нататък Цветков се спира върху редица вече по-общири статии, в които автори като Г. Николов, Ст. Коледаров, С. Малиновска, А. Атанасов не се задоволяват със заимствуваните из чуждия печат данни и оценки, а се стремят към свое оригинално тълкуване на нашумелия вече млад писател. При всичките си недостатъци и пълен наивитет на места, тези автори се домогват до някои от основните мотиви и насоки в творчеството на Горки. Те изтъкват неговия хуманизъм (Г. Николов), опитват се да дадат по-разгърната характеристика на „босняка“ — герой на Горки (Коледаров). Особен интерес представлява най-вече студията на А. Атанасов, който за пръв път у нас е разгледал Горки на широк историко-литературен фон, опитал се е да намери приемствените връзки между творчеството на руските класици и Горки. Той решително се е противопоставил на тезата за „нищешанството“ на писателя, твърде модна и силна по онова време. Иван Цветков правилно отбелязва, че „Атанасов. . . издига нашата критика за Горки на високо научно равнище“.

Заслужава внимание и отбелязаната в книгата студия на Мелхиор Воюе, в която наред с неправилни общи изводи, какъвто е сближаването на Горки с философията на „свръхчовека“ и пожеланието към писателя да се откаже от революционния патос, се съдържат и редица ценни мисли и анализи, при които Горки е сравнен с най-високите достижения на руския класически реализъм. Интересна ми се вижда, макар и неподготвено разработена, идеята на Воюе за романтизма на ранния Горки. Нещо, на което и сега се обръща внимание, но в една твърде праволинейна и стерилна насока, при която априорното твърдение за реализма на Горки изключва почти

всякакъв опит за анализ на неговия безспорен романтизъм не само като „елемент“ в редица произведения, но и като доминиращ принцип в отразяването на действителността.

Отделено е място и критически са разгледани статиите във в. „Вести“ и сп. „Християнски свят“, където заимствването на мнения от Вогюе се съчетава с крайно яростни нападки срещу Горки. По-нататък авторът дава висока оценка на рецензията на Яворов, подчертава ролята, която играе в пропагандирането на Горки сп. „Съвременник“ — там се появява най-изчерпателното за онова време изследване върху творчеството на писателя (статията на Ида Акселрод), което в редица положения плътно се доближава до нашите съвременни схващания. В края на тази глава Цветков стига до извода, че още в първите години на века Горки се налага като „художник с нов обществен идеал, нова програма за живота“ и че според преобладаващите мнения на критиката герой-босък е изразител и носител на този идеал.

Естествено е, че като явление, което пряко насочва ударите си срещу устоите на буржоазното общество, творчеството на Горки веднага става прицелна точка „за по-цялостни концепции и теории, които се опитват да изтълкуват по свой начин целия Горки, да го свържат с едно или друго философско учение на епохата и го представят в изгодна за тях светлина“. На такъв род статии Иван Цветков е отделил цяла глава. Той подлага на критичен разбор статията „Максим Горки и неговите идеи“, отпечатана в „Църковен вестник“ (1904 г.), където Горки е обявен за рушител на нравствените устои и проповедник на освобождаване от всякакви задължения към обществото; книжката на толстоиста С. Ничев, където Горки след поредица от примитивни похвати е сближен с учението на Толстой за самоусъвършенстването на човека; статията на Ат. Димитров, в която се твърди, че героите на Горки импонират на модерния човек, защото в тях мисълта напуска обществото и се концентрира върху индивидума; статията на Стр. Кринчев „Краят на Горки“ и др. Привеждат се също така примери за защита на Горки от подобни неговии „критици“ и се прави извод, че с творчеството на писателя „влизат в контакт всички течения на обществената мисъл у нас“. С еднаква сила това положение важи и за следващата глава, където е разгледана сценичната история на Горкиевите пиеси в България, като най-значително място е отделено на пиесите „На дъното“ и „Еснафи“. Освен това читателят ще получи изчерпателна пред-

става за критическите отзиви по повод на постановките.

Второто десетилетие на века дава на изследователя значително по-беден материал. То наистина не е „пауза“, но и не е нищо друго, освен „ехо от миналите битки“ около творчеството и личността на Горки. И заедно с това то засилва личните контакти между него и нашата страна в лицето на П. Ю. Тодоров и д-р Кръстев. На този момент обаче авторът се спира съвсем бегло, за да премине веднага след това към един от най-интересните раздели на своето изследване — периода около Октомврийската революция, оттоношението на Горки към това епохално събитие, неговите статии в „Новая жизнь“ и „Летопись“. Тези статии излизат на български през 1919 г. в превод на С. Славчев. Книгата е озаглавена „Революция и култура“. Това са известните „Несовременни мисли“, в които Горки прави социалнопсихологически анализ на периода след Февруарската революция, юлските събития, подготовката на въоръженото въстание и завземането на властта от болшевиките. Този период нанстина дълго време се изучаваше по статията на Сталин, в която великият писател бе обявен едва ли не за противник на революцията. Всъщност Горки си е давал сметка за огромните трудности, пред които е била поставена революцията: „... ние сме отровени от трупните миазми на издъхналия монархизъм“, пише той. Грешката на Горки се състои в преувеличаване опасността от анархия, от развиряне на „ниските инстинкти“. Той не вярва в революционните възможности на селячеството и се бои, че тази, според него, тъмна, реакционна сила заплашва с унищожение културата и великите ценности на изкуството. Иван Цветков умело разкрива както силните, така и слабите тенденции в статиите на Горки. Анализът, който прави, е принос изобщо в изучаването на Горки, а не само на отношенията между него и нас. Изследователят напомня за поведението на Ленин спрямо писателя, търпението, тактичността на вождя на революцията. Значително място е отделено на отзивите, които се появяват — едни в защита на Горки като привърженик на революцията, като човек, който въпреки критичността си никога няма да измени на нейното дело, дело на руския народ. И други отзиви — в буржоазния печат, който твърде зле прикрива своето злоудство от критичната позиция на писателя. Цветков е успял да предаде сложността на политическата ситуация, на разноречивия хор от мнения. След като проследява статиите в „Работнически вестник“ авторът пише: „... там

се срещат още преди няколко десетилетия два подхода, два стила на партийно ръководство в литературата и изкуството, две отношения към специфичната област на художественото творчество — едното на търпимост, на доверие в художника, колкото и строго да се съди той, и другото на безогледно отрицание, на грубо отблъскване, на сектантско високомерие и авантюризмъ.

Както и по-късно, така и в тази глава на книгата, Иван Цветков дава висока оценка на статиите на Г. Бакалов за Горки. „Пролетариатът може да се гордее, че в лицето на своя син се е издигнал за пръв път до върховете на литературното творчество“, пише Бакалов след задълбочен и марксистически издържан анализ на писателя.

В първите години след разгрома на Септемврийското въстание настъпва известен период на „отлив“. Поради тежките условия, в които е поставена, нашата критика до 1926 г. дава предимно отзивни и бележки за литературните мемоари на Горки — за Блок, Чехов, Короленко, Толстой. В. „Развигор“ споменава за „една студия върху Ленин“. Съвсем правилно Цветков отбелязва като „най-хубави, най-проникновени“ рецензии за двата спомена на Горки (за Ленин и Толстой) тези на Гео Милев в сп. „Пламяк“ през 1924 г.

След 1926 г. голяма роля играят за проникването на Горки и осветляването на творчеството му прогресивните и партийни литературни вестници като „Ведрина“ на А. Страшимиров и „Наковалня“ на Полянов. В тази благородна дейност срещаме вече имената на младите тогава сътрудници — Г. Караславов, А. Тодоров, Хр. Радевски, Т. Генев и др. Една от главните теми през тези години е „Делото на Артамонови“. „Ведрина“ дава разгърната оценка на романа, макар че съдържанието му е схванато доста мъгляво и схематично. Цветков разглежда и статията на Полянов в „Наковалня“. В тази статия, твърде повлияна от мненията на Луначарски, тенденциозно са подсилени негативните моменти. Ето защо изследователят с основание подчертава, че Полянов е гледал на Горки през „тъмна сектантска призма“. Факт, извънредно симптоматичен: не трябва да забравяме, че Полянов дълго ни бе налаган и сочен като едва ли не родоначалник на социалистическия реализъм у нас, от което пък следваше парадоксалният извод за неговия приоритет в създаването на този нов метод в изкуството. „Дълго време, пише Цветков, „Наковалня“ е под хипноза на колебанията и заблужденията на Горки. . . дълго време трае отклонението от ленинския подход към

писателя, сектантската придирчивост и недоверие“.

Годината 1928 е юбилейна за Горки. Това е празник, който се отбелязва в целия свят. Отбелязва го с особена тържественост и нашият прогресивен литературен фронт. Отзивите — оригинални или преводни — подробно са разгледани в книгата. Отново е изтъкната изключителната дейност на Бакалов: „Никой не е направил толкова много за утвърждаване истинския облик на художника Горки, за правилното тълкуване на негово революционно творчество (както и за неговото превеждане и разпространение), колкото Г. Бакалов“, пише авторът.

Във връзка с разгледаните отзиви и статии (по специално тази на Ив. Клиничаров) Цветков се спира на въпроса за конкретно-историческите възможности на литературното влияние. Той смята, че „колкото и силно и плодотворно да е едно литературно влияние, то стига до известни граници и не може да извърши онова, което не е подготвено от обществените процеси вътре в самата страна“. За съжаление авторът дава това само като тезис и твърде малко го свързва с конкретния предмет на своето изследване. Предполагам, че той ще се върне към него, нещо което по принцип е неизбежно, във втората част на своя труд „Горки и българската литература“, където пък чисто информационните моменти ще трябва да се сведат до минимум.

След като дава изчерпателна картина на материалите, свързани с юбилея и се спира на дванадесетомното издание на Горки, Иван Цветков преминава към най-интересната глава на книгата — периода на 30-те години, време на пълния разцвет на Горки като писател, теоретик на новото изкуство и общественик. В нашата критика през 30-те години изпъква признанието на Горки като водач на съветската култура, олицетворение на нейните традиции и новаторство, на нейната борба за защита на световната култура. „Отзивите и статиите за Горки не са съсредоточени в едно-две прогресивни издания и последните не стърчат усамотено сред общото обкръжение от мълчание, сензационни съобщения и злонамерени информации“ (стр. 183). Поради отслабналия гнет на цензурата в страната непрекъснато никнат нови издания — „РЛФ“, „Поглед“, „Кормило“, „Щит“, „Звезда“ на Бакалов, „Пламяк“, „Фронт“ и др. Всяко от тези издания играе важна и определена роля в информирането на българския читател за съветската литература и дейността на Горки. Иван Цветков не само показва тази всестранна роля на отделните из-

дания, но и проявява диференциран подход към тяхната позиция. Той е остро критичен към сектантските прояви на някои критици и издания, стареа се да свърже тези прояви не само с миналото на литературния процес, но и с бъдещето му развитие. На тези сложни и парливи въпроси са посветени едни от най-хубавите, страстни и убедителни страници на книгата. В тях най-ярко се очертава и характерът на оня непримирим и прям Иван Цветков, когото всички ние така добре познаваме.

Може би именно тези страници ми дават основание да се обърна към редица неща в книгата, които не ми направиха добро впечатление.

На места увлечението по фактите е довело до надценяване на някои опоненти, до излишна полемика с тях, при това полемика с късна дата, което е развредило книгата с цитати и прекален коментар. Това особено прави впечатление в първите две глави. Вместо въпросното увлечение по материала авторът е можел да покаже в конспективен вид своите възгледи по редица важни въпроси, какъвто е този за босйществото като литературен проблем, за романтизма и реализма на ранния Горки. Изобщо в тази част на труда собствената концепция на изследователя не се откроява достатъчно. Той е принуден да оборва често елементарни становища, които не му дават възможност да разгърне по-широко своите възгледи. Същевременно проблемите, зачекнати от тези опоненти, макар и примитивно разрешени, продължават да съществуват и в съвременната литература за Горки. От тяхното оригинално разрешаване ще се повлияе и въпросът за отношението на нашата литература към Горки. Примерно: отно-

шението на нашата критика пък и въобще на съвременниците към образа на Нил. Ние им отправяме упреци за неразбиране на този образ, за превратно тълкуване или че въобще не са му обърнали внимание. Така е, но нашите претенции трябва да имат определени граници. На мен например ми се струва, че при цялата идеологическа сериозност на този образ, той не притежава художествената внушителност, нужна, за да бъде усетен от съвременниците като център на „Еснафи“. Тук Иван Цветков върви по инерцията на догматичната теза, съгласно която намерението на писателя е вече критерий за художественост. А това, че някои съвременници са го „усетили“ по-добре от другите, може би говори за идеологическа подготвеност, но не и за непосредствен художествен вкус. В такива случаи, а те са няколко, Иван Цветков е повече констативен, отколкото аналитик — не само на мненията, но и на почвата, от която те възникват. Във връзка с това виждам и друга една негова слабост. Той не познава добре епохата като историк — историк в онази степен, която е обезателство както за художника, така и за изследователя, за литературоведа. Тези, според мен, невралгични места намаляват до известна степен несъмнените достоинства на този интересен, богат с фактически материал, органичен по дух и методологично издържан труд.

Както подчертах и в началото, тази книга показва своя автор като един от най-изтъкнатите и надеждни изследователи на руско-българските литературни взаимоотношения.

Иван Пауновски